

Vana Testament ja muistne Mesopotaamia*

Amar Annus

Pikki sajandeid on Euroopas ja muudes kristlikes kultuurides loetud Vana Testamenti kui allikat, mis kõneleb inimsoo kõige varajasemast kujunemisjärgust ja muinasajast. Seda lugemisviisi võib tänapäeva mõõdupuude järgi pidada naiivseks ja ebakriitiliseks. Lugusid veeuputuse-eelsetest inimkonna esivanematest, Noast, Aabrahamist ja hilisemast isikutest on peetud tähtselt ajaloolisteks, Vana Testamendi ajalookirjeldust on peetud jumaliku inspiratsiooniõpetuse tõttu täiuslikuks ja veatuks. Selles seisneb ka Vana Testamendi ülisuur kultuuriline tähendus, kuna pikki sajandeid käsitati selles esinevaid lugusid tõese ajalooallikana. Vanast Testamendist pärit kirjanduslikkudest motiividest on tulvil kogu Euroopa kunst ja kirjandus. Tänapäeval peavad Piibli täpse ajaloolisuse arusaamast kinni veel ainult religioossed fundamentalistid. Ajapikku tekkinud ja arenenud teaduslikud distsipliinid, nagu arheoloogia ja geneetika, võimaldavad inimkonna eelajalugu rekonstrueerida kriitiliselt, kaasates andmete kogumisel ja analüüsil tänapäeva teaduse kõigi tehniliste võimaluste spektri. Alles nende abil hakatakse mõistma, kui palju või vähe me ajaloost tegelikult teame.

*Käesoleva artikli lõppviimistlemisel olid abiks ETF grandid nr 8669 ja 8993. Siinne kirjutis on ümbertöötatud kuju *Venia legendi* avalikust loengust, mille pidasin Tartu Ülikooli usuteaduskonnas 1. juunil 2010 Vana Testamendi ja semitistika dotsendi ametisse kandideerimisel. Mõisted Vana Testament ja Heebrea Piibel viitavad sama tekstikorpuse vastavalt kristlikule ja mittekristlikule kontekstile ja neid kasutatakse siin ilma konfessionaalse kaastähenduseta.

8 VANA TESTAMENT JA MUISTNE MESOPOTAAMIA

Tehnilist laadi teaduste kõrval on oma olulise koha leidnud ka inimkonna esimesi kõrgtsivilisatsioone uurivad humanitaaralad. Käesoleva teema seisukohalt on oluline muistse Lähis-Ida vanade keelte filoloogia, mis võimaldab lugeda ja analüüsida Vana Testamendi maailma vahetust naabrusest pärinevad tekste. Tänapäeva kriitiline uurija üritab seetõttu Heebrea Piibli teksti eritledes seada oma teadmised ja tehnilised oskused võimalikult laiale alusele, et rekonstrueerida teksti tagapõhja ja taibata selle sügavamaid peensusi.

Muistse Mesopotaamia allikate tundmine on saanud Vana Testamendi eksegeesi lahutamatuks osaks, mis esitab uurijatele suuremaid nõudmisi ja väljakutseid kui varem. Vanu Idamaid uurivad teadused egiptoloogia ja assürioloogia on ühtlasi Heebrea Piibli uurimise moodsad abiteadused. Aastal 2007 tähistati kiilkirja dešifreeritaks kuulutamise 150. aastapäeva, Egiptuse hieroglüüfid said seletuse mõned aastakümned varem. Seega pole kumbki veel saanud 200-aastaseks. Ka 150 aastat on piisavalt pikk aeg, et teatavad professionaalsed kunstid ja oskused usaldusväärseks areneksid. Näiteks ilmus just hiljuti Chicago Ülikooli orientaalinstituudi 21-kõitelise akkadi keele sõnaraamatu viimane köide. See koguteos on 90-aastase pingelise töö vilj, projekti alustati 1921. aastal ja selles osales kokku 89 uurijat kogu maailmast.¹ Teiselt poolt on intuitsiooni varal selge, et ka mõnesajast aastast ei piisa 3000 aastat väldanud tsivilisatsiooni kõikide nüansside mõistmiseks.

Vana Testamendi uurija jaoks on olukord võrreldamatult erinev 100 aasta tagusest ajast, mil tuntud, avaldatud ja uuritud oli palju kordi vähem arheoloogilist ja tekstuaalset Lähis-Ida materjali kui tänapäeval. Tõsiasi, et tekstiline evidents sumeri, akkadi, egiptuse või hetiidi keeles ületab mahu poolest tunduvalt Heebrea Piiblit, sunnib ka filoloogi tunnetama oma piire. Arvatakse, et piibliarheoloog William Foxwell Albright (1891–1971) oli viimane, kes suutis orienteeruda kõikides oma eluajaks avaldatud muistse Lähis-Ida ja Egiptuse tekstides. Seda tõendab veenvalt tema publikatsioonide lai teemade ring.² Allikate pidev lisandumine on teinud nii muistse Lähis-Ida kui ka Heebrea Piibli uurimises üha kitsama spetsialiseerumise vältimatuks.

¹Vt Martha T. Roth. Chicago Assyrian Dictionary. — Oriental Institute Annual Report 2010–2011. Chicago, 2011, lk 22–26; http://oi.uchicago.edu/pdf/10_11_CAD.pdf.

²Vt Gus W. Van Beek (toim.). The Scholarship of William Foxwell Albright: An Appraisal. Atlanta: Scholars Press, 1989.

Eelkirjeldatud olukord on kaasa toonud Vana Testamendi kui ajalooallika tähenduse põhjaliku ümberhindamise. Ühelt poolt sunnib selleks väliste allikate rohkus, teiselt poolt Vana Testamendi uurimise enese sisemine areng. Kõige suuremaks raskuseks Vana Testamendi tekstide eksegeesimisel osutub nende konteksti tuvastamine — asetamine ajaloolisse ja kirjanduslikku perspektiivi. Rohkete allikate ja paljude võimalike lähtekohtade tõttu on see töö aga väga mahukas ja võib kesta piltlikult öeldes igavesti.

Loomulikult ei pea Vana Testamendi tavalugeja end eksegeedina tundma ega lugedes mõtlema selle sisu täpse ajaloolise allikaväärtuse üle. Heebrea Piibli poeetilist või ajaloolist narratiivi lugedes saame sageli kogeda midagi hoopis enamat kui õppides ajalooõpiku kuivi ja kiretuid fakte või kronoloogiat — Vana Testament annab edasi ajastu vaimu, elutunnet, mida selleaegsed inimesed vähem või rohkem omavahel jagasid. Seda, mida tavalugeja Heebrea Piiblit lugedes tavaliselt otsib — narratiivide ja poeesia ilu—, leidub ka teistes Lähis-Ida keeltes kirja pandud tekstides, kuigi kristlase jaoks ei ole siin tegemist pühakirjaga.

Siiski on oluline teada, et Vana Testament võrsus muistse Lähis-Ida kultuuri pinnast ja kasvas üles tsivilisatsiooni hällis, kus u 3300. a e.m.a leiutati kiri ja hakati savitahvlitele kiilkirjamärkidega tekste üles tähendama. Savi on aga materjal, mis kestab kauem kui enamik teisi kirjutusmaterjale, ja seepärast leidub muuseumides, samuti maapõues veel kümneid tuhandeid läbiuurimata tahvleid, mis võivad uut valgust heita ka Heebrea Piiblile. Siinkohal võib pisut lähemalt kõnelda olulisematest avastustest ja vaidlusteemadest, mille on esile kutsunud muistse Mesopotaamia leiumaterjal Vana Testamendi uurijate seas viimase 150 aasta jooksul.

Vana Testamendi ja muistse Mesopotaamia veeuputuslegendide lähedus sai avalikkusele tuntuks, kui assürioloog George Smith pidas sel teemal Londonis 3. detsembril 1872. aastal Piibli Arheoloogia Seltsi koosolekul ettekande. Mitte ainult veeuputuseloo juhtum, vaid ka jutustus selle toimumisest on üksikasjadeni sarnane Genesisi raamatus ja “Gilgameši eepose” 11. tahvilil ülestähendatuga. Nii Uta-napišti kui Noa oli kümnes veeuputuseelne kuningas või patriarh tegid mõlemad endale nelinurkse ja kastikujulise laeva, viisid sinna oma suguvõsa ja kõige muu elava seemne ning veeuputuse alanedes lasid välja kolm lindu, kuni laev mäe otsa randus. Tänapäeval võib sellest avastusest rääkida ilma liigsete emotsioonideta, kuid ühe Smithi ettekannet kuulanud inimese kirjelduse järgi olid kohalviibijad jah-

matuses. Seda ettekannet kommenteeris teatud ärevusega isegi Briti peaminister William Gladstone ja järgmisel päeval kirjutasid sellest pikemalt maa suurimad ajalehed. Ajalehele *The Daily Telegraph* jättis Smithi avastus nii sügava mulje, et nad andsid talle suure, 1050-naelase stipendiumi, et ta saaks reisida Iraaki ja otsida veel savitahvleid, kus veeuputusest juttu võiks olla. Smith reisiski selle raha eest Niinevesse, kus ta tööpoolest kaevas välja tahvli veeuputuse legendi puuduva osaga, mis aga pärines teisest Babüloonia tekstist, *Atrahasis*'est.

Aastatel 1902 ja 1903 pidas Saksa assürioloog, Leipzigi ülikooli professor Friedrich Delitzsch kaks esimest avalikku loengut sarjast “Paabel ja Piibel”, millel osales keiser Wilhelm II isiklikult. Nagu loengu pealkirjast näha, käsitles ta Mesopotaamia võimalikke mõjusid Piibli tekstidele. Keiser Wilhelm II osavõtt tingis selle, et avalikkuse huvi nende loengute vastu kujunes tohutuks. Tagantjärele on raske öelda, kumb oli massidele olulisem — Delitzschi teema või keisri osavõtt. Esimese loengu tekst trükiti 60 000 eksemplaris, teine 45 000 eksemplaris. Ainuüksi Saksamaal ilmus kaht esimest loengut käsitlevaid ülevaatlikke ajaleheartikleid 1350, pikemaid artikleid kolmsada ja 28 pamfletiformaadis kirjutist. Kolmandale ja viimasele loengule aastal 1904 keiser enam kohale ei ilmunud, kuna oli kahe esimese sisust mõnevõrra häiritud. Avalikkus pidas seda märgiks, et Delitzschi üritus oli otsa saanud või läbi kukkunud, ning tasapisi laiade masside huvi “Paabeli ja Piibli” teema vastu rauges.³

Teadlaste endi keskel arutlused ja vaidlused siiski jätkusid. Delitzschi enda õpilased Hugo Winckler, Alfred Jeremias ja Heinrich Zimmern moodustasid algse isekeskis läbi käiva rühma, millega hiljem liitus Jeremiase õpilane Ernst Weidner. Seda viljakat teadlaste gruppi hakati nimetama panbabülonistideks. Ka Peter Jensenit on peetud panbabülonistide hulka kuuluvaks, kuigi tema ja eespool mainitud õpetlaste isiklikud ja akadeemilised suhted ei olnud head. Jensenit peateos on kolmeköiteline uurimus *Gilgameši eepos maailmakirjanduses*.⁴ Teemade ring, mida panbabülonistid oma kirjutistes uurisid, oli avar, ning alati näitasid nad üles head allikate

³Simo Parpola. Back to Delitzsch and Jeremias: The Relevance of the Pan-Babylonian School to the Melammu Project. — A. Panaino ja A. Piras (toim.). *Schools of Oriental Studies and the Development of Modern Historiography*. Milano: Università di Bologna & IsIao, 2004, lk 237–247.

⁴Peter Jensen. *Das Gilgamesch-Epos in der Weltliteratur*. Strassburg: K. J. Trübner, 1906–1928.

tundmist. Lühidalt kokku võttes, panbabülonistid pidasid astraalmütoloogiat maailma vanimaks süstemaatilise usuteaduse vormiks, mis sai alguse muistsetes Sumeris ja kandus edasi kogu Lähis-Ida regioonile ning ajapikku viljastas suuremal või vähemal määral kõiki maailma religioone. Kuigi panbabülonistide suurem akadeemiline mõju kestis ainult kümmeaastat, suutsid need teadlased ilmutada suure hulga teoseid, millest kõige hinnatum ja tunnustatum on A. Jeremiase *Vana Idamaa vaimukultuuri käsiraamat* (*Handbuch der altorientalischen Geisteskultur*; 1913, teine väljaanne 1929). Selle raamatu teise väljaande kordustrukki müüb Gruyteri kirjastus praegugi. Pärast Esimest maailmasõda vähenes panbabülonistide mõju tunduvalt. Kokkuvõtlikult võib öelda, et panbabülonistid olid head filoloogid, kes tundsid kiilkirjalisi allikaid oma aja tippasemel ja tõlgendasid Mesopotaamia kultuuri võrdlev alusel. Kuna ühiskondlikud ja akadeemilised hoiakud olid veel 80–90 aastat tagasi Euroopas ja maailmas praegusajast üsnagi erinevad, said panbabülonistid teenimatult halva maine osaliseks, peamiselt sellepärast, et nendes nähti maailmavaatelisi konkurente. Neile osutati kui väära maailmavaate kandjatele, kes kaudselt ohustasid Lääne tsivilisatsiooni kristlikku vundamenti. Sellele ajastule tänapäeval tagasi vaadates tundub hoopis, et miski ei ähvardanud toleaege maailma turvalisust rohkem kui Lääne inimese enese arrogantsus ja egotsentrilisus. Ei oldud veel sugugi valmis tunnistama Idamaade mõju Lääne tsivilisatsioonile.

Reaktsioonina panbabülonismile kujunes muistse Mesopotaamia uurimises ajapikku enesesse vaatav hoiak, mis vältis muistsete kultuuride omavahelist võrdlemist. Panbabülonismist mõneti küllastunud akadeemilises maailmas pidas 1926. aastal oma kuulsa inauguratsioonikõne Leipzigi ülikoolis professor Benno Landsberger, kes soovis muistse Kahejõe-maa vaimse universumi uurimisel programmaatiliselt kasutada uuritava kultuuri enese nimetusi, mitte mujalt leitud tähistajaid; heuristilist meetodit, mille kohta ta kasutas terminit *Eigenbegrifflichkeit*.⁵

Mesopotaamia ja Vana Testamendi võrdlev uurimine jäi pärast panbabülonistide pikaks ajaks soiku, just nagu oleks tegemist poliitiliselt ebakorrektsel alagal. Samal ajal tehti siiski palju ära selleks, et seletaval ehk heuristilisel meetodil põhjalikumalt tunda õppida muistse Mesopotaamia kultuuri. 1950.–1960. aastatel harrastasid võrdlevat uurimist ainult mõ-

⁵Benno Landsberger. Die Eigenbegrifflichkeit der babylonischen Welt. — *Islamica* 2 (1926–1927), lk 355–372.

ned üksikud teadlased. Kuna assürioloogid ja piibliteadlased olid teineteise uurimisvaldkonna suhtes võtnud teatava distantseeriva hoiaku, nihkusid Heebrea Piibli uurijate jaoks aina enam huvipunkti pronksiaegsed Süüria linnriigid, nagu Nuzi, Arrapha (mõlemad tänapäeva Kirkuki piirkonnas) ja Ugarit, kus arheoloogilised väljakaevamised toimusid juba enne Teist maailmasõda. Sealt leitud tekstimaterjalil pidi geograafilise ja ajalise läheduse tõttu olema rohkem tegemist muistse Iisraeli ajaloo ja Heebrea Piibliga kui Mesopotaamia tekstidel. Et Vana Testamendi teadlasi on maailmas tunduvalt rohkem kui assüriolooge, tehti pronksiaegse Süüria linnriikide ajaloo ja usundi uurimisel edusamme, mis on ühtaegu olulised nii Heebrea Piibli kui assürioloogia jaoks. Muistse Ugariti linna ajalugu ja tekste uuriva teaduse ugaritoloogia tähtsamaid keskusi on alates 1960. aastate lõpust Münsteri Ülikool Saksamaal, millega on tihedat koostööd teinud ka Tartu Ülikooli taasavatud usuteaduskond.

Ugaritist ja 1970-ndatel välja kaevatud Emari (Tell Meskene) linnast pärinevad tekstimaterjalid on juba pikka aega olnud Vana Testamendi teadlastele palju olulisemad kui muistse Mesopotaamia materjal. Ühelt poolt on vanatestamentlasi ahvatlenud Süüria ja Kaanani kultuure uurima nende võimalik lähedus arhailisele Iisraelile. Samas tuleb arvestada ka teist laadi mõjuriga, sellega, et intellektuaalsed pärimused ja kirjutajate repertuaar Süüria provintsilinnades olid suuresti sõltuvad ajaloolisest Sumeri ja Babüloonia kiilkirjakultuurist. Seda tõestavad juba tekstid muistsest Ebla linnast, mille kõrgeaeg oli III aastatuhande teisel poolel e.m.a. Ebla (Tell Mardih) väljakaevamistel 1970-ndatel leidsid Itaalia arheoloogid igati Mesopotaamia-pärase kirjakuultuuri, mida viljeleti rohkeid läänesemiidi elemente sisaldavas keeles. Nõnda on Ebla kultuur vahe- või segavorm ida- ja läänesemiidi keeltest ja rahvastest. Kurioosse faktina mainitagu, et Eblavaimustuse kõrgeaegadel 1970-ndatel seostati Eblat sageli patriarh Aabrahami ja tema ajastuga. Aabrahami ega ka ühegi teise Heebrea patriarhi nime Ebla arhiivides ei leidu, kuid siiski elab kujutus Eblast kui Aabrahamiaegsest linnast teatavates romantilistes kujutlustes edasi.

Nõnda on vanatestamentlased uurinud pikka aega ja süvitsi Süüria pronksiaegse linnakultuuri mälestisi, sõndamata siiski põhjalikumalt tegelda Mesopotaamia allikatega. Alles viimasel paarikümnel aastal on tasehilju ja pikkamisi hakatud taas tegelema ka Vana Testamendi ja muistse Mesopotaamia kultuuride võrdleva uurimisega. Sada aastat pärast panbabülonistide kõrgeaega on humanistlik piibliuurimine taas üles leidmas

Mesopotaamiat. Sumeri, Babüloonia ja Assüüria kultuuri tundmine on praegu hoopis paremal tasemel kui sada aastat tagasi, nii kvalitatiivses kui kvantitatiivses mõõdus. Järgnevas püüan teha valikulise lühikokkuvõtte sellest, millised on praegusaja huvitavamad ja olulisemad saavutused sel võrdleval teadusalal, mida Delitzsch kutsus meelikõitva sõnapaariga “Paabel ja Piibel”.

Kahtlemata oli juudi kultuur Mesopotaamia mõjualune juba Assüüria impeeriumi päevil 8. ja 7. sajandil e.m.a. Kaheksanda sajandi keskpaigast olid nii Juuda kui Iisrael Assüüria vasallid ja liitlased, mille tõttu edenesid mõlemad majanduslikult hästi. Ühe hiljutise uurimuse järgi olid Assüüria kuningate Tiglatpileser III (valitses 744–727 e.m.a) ja Sargoni (722–705) naiste hulgas kaks Juuda kuninglikku perekonda kuulunud printsessi. Esimese nimi oli Jafa ja teise nimi Atalja, nende haud leiti 1988./1989. aasta väljakaevamiste sessioonil Assüüria kunagisest pealinnast Kalhust. Kuninglik haud oli rüüstamata ja sellest leiti 157 kallihinnalist ehet. Tõsiasi, et Assüüria monarhide naiste hulgas olid ka Juuda printsessid, annab teada, et Juudamaa poliitiline eliit oli 8. sajandil kõige intiimsemal kombel seotud Mesopotaamiaga. Sellega saab arusaadavaks näiteks kirjeldus, kuidas Assüüria õukonna ülemjoogikallaja Jeruusalemma piiramisel aastal 701 e.m.a rääkis üle linnamüüri juuda rahvaga heebrea keeles, kuigi teda teiselt poolt müüri kutsuti üles kõnelema aramea keelt, et lihtrahvas temast aru ei saaks (vt 2Ku 18:26–37; Js 36:11). Kui ta oli mõni Assüüria kuninga õukonnas üles kasvanud juudi naise laps, on tema heebrea keele oskus hästi mõistetav.⁶

Viimaste aastakümnete väga intensiivsed arheoloogilised kaevamised ja uurimistööd Iisraelis ja Jordani jõe läänekaldal on näidanud, et Juuda riigi elanikkond kasvas plahvatuslikult 8. sajandi lõpus e.m.a, selle põhjustas massiivne põgenike sissevool põhja poolt 722. aastal vallutatud Iisraelist. Arvatavasti ka selle tõttu, et Juuda printsessid olid Assüüria kuningakoja tähtsad liikmed, jäi lõunariik assüürlastest puutumata. Koos põhjapoolsete põgenikega imbus Juudamaale ja Jeruusalemma ka vajadus kehtestada uus ideoloogia ja ajalookäsitus äsja toimunud sündmuste valguses. Selle uue ideoloogia järgi sai Jeruusalemm ja lõunariik Juuda enesele keskse ja päästva rolli restaureerida Iisraeli rahva ja territooriumi kunagine hiilgus ja ter-

⁶Stephanie Dalley. Recent Evidence from Assyrian Sources for Judean History from Uzziah to Manasseh. — *Journal for the Study of the Old Testament* 28, 2004, lk 387–401.

viklikkus, mis retrospektiivselt viidi tagasi Taaveti ja Saalomoni aegadesse (1005–931 e.m.a).⁷

Suure kahtluse alla tuleb seada Taaveti ja Saalomoni ühendatud kuningriigi ajaloolisus sellisena, nagu Heebrea Piiblis kirjeldatakse. Moodsate arheoloogiliste meetoditega on kindlaks tehtud, et Jeruusalemma asustusala 10.–9. sajandil e.m.a oli väike isegi oma aja kontekstis, erinevate teadlaste hinnangute järgi 4 kuni 12 hektarit. Arheoloogia näitab sedagi, et kuningriigi pealinnale kohustuslikud jooned, nagu kindlustatud linnamüürid ja monumentaalsed ehitised, sai Jeruusalemm endale alles 8. sajandil e.m.a. Seni oli linn olnud ainult regionaalne keskus, mitte suure riigi pealinn. Käsitus Jeruusalemmast kui pealinnast ja kultuskeskusest on tekkinud alles 7. sajandi Juudamaal, peamiselt kuningas Joosija ajal (639–609 e.m.a). Joosija oli nii oluline, et tema tuleku kohta on tagantjärele koostatud ennustus, nagu oleks teda oodatud juba alates ühendatud kuningriigi lõppemisest 300 aastat varem (vt 1Ku 13:2).⁸ Nõnda mängis Assüüria rahvaid alistav välispoliitika väga suurt taustarolli Heebrea Piibli sõnumi kujundamisel just selliseks, nagu maailm seda tunneb.

Poliitilise alluvuse lepingud Assüüria impeeriumiga kinnitati usulise vande abil, milles vasallkuningaid vannutati Assüüria kuninga suhtes ülimale lojaalsusele. Seda lepingut kaitsesid kõik Assüüria jumalad. Uus-Assüüria kuningad kutsusid regulaarselt oma vasalle impeeriumi pealinnale lepingut uuendama, mis toimus tseremoniaalselt. Vasallilepingud olid olulised poliitilised dokumendid, millega Assüüria kuninga vasall vandus truudust Assüüria kuningavõimule, pannes kaalule oma elu, juhul kui lojaalsust murtakse. Palju on kirjutatud sellest, et niisugusel lojaalsusvandel pidi olema teatud implikatsioonid Iisraeli ja Juuda riikide ideoloogiale ja usundile, sellepärast on võrreldud Vana Testamendi Lepinguraamatu ja Deuteronomiumi truudusvormeleid Uus-Assüüria vasallilepingute omadega. Heebrea Piiblis vannub rahvas truudust ainujumalale, vasallilepingutes vasall oma ainsale poliitilisele isandale. Mõlemal juhul eeldatakse täielikku kuuletumist. Kui Uus-Assüüria perioodil oli Juuda kuningriik truualamlik vasall Assüüria kuningale, võisid usulise sisuga tekstid truudusest ainujumal Jah-

⁷Vt Israel Finkelstein ja Neil A. Silberman. *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*. New York: Simon and Schuster, 2002.

⁸Vt Israel Finkelstein ja Neil A. Silberman. *David and Solomon: In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition*. New York: Free Press, 2006.

vele saada Assüüria vasallilepingutega sarnase sõnastuse. Jumalaga sõlmitud leping koostati poliitilise pakti sõnastuse eeskujul, varustati õnnistuste ja needustega vasalli lojaalse või ebalojaalse käitumise puhuks.⁹ Jumalaga sõlmitud leping Vanas Testamendis võis isegi olla teatav kontratekst vastukaaluks Assüüria kuningale allumise reaalspoliitilisele kohustusele. Mõjukas Deuteronomiumi uurija Eckart Otto on väitnud, et Assüüria vasallilepingutes sisalduvad vormelid ja nende kõrvutamine väljenditega Deuteronomiumis avab tee 5. Moosese raamatu koostamise algusaja täpsele dateerimisele.¹⁰

Teine oluline rahvast Jumalaga siduv tekst on Exoduse Lepinguraamat, mis raamistab Heebrea Piibli vanimat seadustekogu. Kolm aastat tagasi ilmus raamat, mis üsna veenvalt näitab, et Lepinguraamatus sisalduvad seadused ei pärine otseselt seadusloomest, vaid on akadeemiline juurateaduse kogumik, mis koostati Vana-Babüloonia Hammurapi seaduste akadeemilisel eeskujul.¹¹ Raamatu autor, Brandeise Ülikooli professor David Wright põhjendab, et 8.–7. sajandil uuriti Assüüria impeeriumi olulistes kirjutajate koolides Hammurapi seadusi kui vana ja autoriteetset baasteksti ning selle adaptatsioonile rajasid Heebrea Piibli kirjutajad oma juriidilise traktaadi, mis Lepinguraamatus sisaldub. Ja kui me uusimate uurimuste valguses heidame värske pilgu Vana Testamendi teoloogiliselt tuumakale osale Ex 19–23, siis näeme, et nii selle lepinguline vorm kui ka seadusloome sisu on üsna tihedalt seotud muistse Mesopotaamia poliitilis-legaalsete aktide ja tekstidega. See võib olla üllatav, kuid arvatavasti kujuneb Wrighti avastus järgnevatel kümnenditel konsensuslikuks vaateks.

Kahtlemata oli Paabeli vangipõli see aeg, mil Iisraeli kultuur ja usund võttis vastu kõige rohkem mõjutusi Mesopotaamiast. Ei ole lihtne öelda, milliseid kultuurilise identiteedi muutusi Paabeli vangipõlve jooksul juudi rahvas läbi tegi, kuid need pidid olema üsna põhjalikud. Paljudel olulistel tekstidel Heebrea Piiblis on Mesopotaamia eelkäijad. Näiteks Hesekieli nägemus Jumala troonvankrist, mida ta nägi vangide seas “kaldealaste maal

⁹Vt Hans Ulrich Steymans. Deuteronomium 28 und die *adē* zur Thronfolgeregelung Asarhaddons: Segen und Fluch im Alten Orient und in Israel. Fribourg: Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995.

¹⁰Vt nt Eckart Otto. Heebrea Piibli mõju inimõigustele. — Akadeemia, 2001, nr 5, lk 955–976.

¹¹David P. Wright. *Inventing God's Law: How the Covenant Code of the Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*. Oxford: University Press, 2009.

Kebari jõe ääres” (Hs 1:3), sisaldab elemente, mida saab üksüheselt võrrelda Uus-Assüüria teoloogiliste tekstidega. Mõlemas asub Jumala troon samast kivimist valmistatud keskmises taevas, Heebrea Piibli versioonis “taevalaotuse kohal”; Jumala pühadust aga ümbritseb mõlemas tekstis merevaigu hiilgus.¹² Arvestades, kui oluline oli hilisemas judaismis Hesekieli raamatu esimene peatükk, on selle Mesopotaamia taust üsna tähenduslik. See ei ole seda sorti laen, mis oleks rännanud ühe kultuuri perifeeriast teise, vaid esoteeriline pärimus on liikunud ühe kultuuri südamest otse teise keskmesse.

Juudi rahvas ei elanud Paabeli vangipõlve ajal kultuurilises eraldatuses, vaid pagendusse viiduid babüloniseeriti aktiivselt. Taanieli raamatus öeldakse, et kuningas Nebukadnetsar käskis kuninglikust soost iisraellasi ja ülikonna lapsi tuua paguluses Paabeli kuninga kotta teenima, et neile õpetada kaldea keelt ja kirja (Ta 1:3–4). Seda informatsiooni ei saa võtta puhta kullana, kuid tuleb mõnda, et iva tõtt selles ilmselt peitub. Taanieli raamatus ja selle lisades peitub mitmeid Paabeli usundilisi motiive ja kirjanduslikke juhtmotiive.¹³

Viimaste aastate uurimistulemuste valguses näeme aina selgemalt, et Vana Testamendi kirjanduslooline ja usundilooline kontekst on muistses Lähis-Idas. Kuid Heebrea Piibli kirjutajad ei võtnud üle võõramaiseid laene või pärimusi sugugi mitte alati samal kujul, kui need teises kultuuris esinesid. Heebrea Piibli tekstide autoritel oli vastavalt ajastu vaimule mitmeid strateegiaid võõra vaimuvaraga kohandamiseks. Mõned uurijad on neid strateegiaid püüdnud katalogiseerida. Näiteks käsitleb Ronald Hendeli artikkel kolme eri moodust, kuidas Genesises 1–11 on Mesopotaamia materjali omaks võetud.¹⁴ Esimene nendest on positiivne adaptatsioon. Selle näiteks on veeuputus, mille lugu ise on sama, erinevad ainult mõningad detailid. Teine moodus on Mesopotaamia pärimuste jäljendamine ehk *mimesis*. Selle näiteks on Hendelil lugu vägevast jahimehest Nimrodist (Gen 10:8–9). Nimrodi tegelaskuju tuleb otsida Mesopotaamia jumaluse Ninurta kuvandist, kes oli sõja- ja jahimees, kellega ennast armastasid võrrelda

¹²Peter Kingsley. Ezekiel by the Grand Canal: Between Jewish and Babylonian Tradition. — Journal of the Royal Asiatic Society (third series) 2, 1992, lk 339–346.

¹³Vt Amar Annus. Gilgameši eepos. Tallinn: TLU kirjastus, 2010, lk 22.

¹⁴Ronald Hendel. Genesis 1–11 and its Mesopotamian Problem. — Erich S. Gruen (toim.). Cultural Borrowing and Ethnic Appropriation in Antiquity. Stuttgart, 2005, lk 23–36.

Assüüria kuningad, ühtlasi oli ta kuningaameti heroilise aspekti kehastus.¹⁵ Nimrodi kuvandit Genesisi raamatus võib vaadelda kui alternatiivset lugu, mis jäljendab Assüüria Ninurta-kuvandit.

Kolmas strateegia on poleemiline — võõramaisele traditsioonile astutakse vastu seda ümber pöörates, muutes aktsente ja väärtushinnanguid. Algset lugu muudetakse põhjalikult, hea võib saada kurjaks ning vastupidi. Kui algne Mesopotaamia päritoluga lugu kujutas Paabeli torni taevast ja maad ühendava püha ja igavese sidemena, siis Gen 11:1–9 saab sellest inimliku suurelisuse näide, mis otsekohe Jumala poolt hävitatakse. Seda laadi kontratekstid on sageli loodud grupiidentiteedi sotsiaalseks rekonstrueerimiseks, mis peab vastu astuma algsete narratiivide repressiivsetele aspektidele.¹⁶

Näiteks on hästi aru saada, et Genesisi 1. peatüki loomislugu tunneb Paabeli loomiseepost *Enuma eliš*, kuid polemiseerib sellega mitmes mõttes nagu kontratekst.¹⁷ Samuti raskesti tõlgendatav jutustus Jumala poegadest Gen 6:1–4 vastandub poleemilisel viisil Mesopotaamia pärimusele veeuputuse-eelsetest tarkadest.¹⁸ Poleemiline vastandumine vastuteksti koostamise läbi on hästi tuntud hilisemate eksegeetiliste tekstide järgi, mida nimetatakse gnostilisteks. Gnostilised tekstid rajanesid sageli Heebrea Piibli “protestieksegeesil”, kus hinnangud erinevate tegelaste suhtes pöörati vastupidiseks. Selle arvelt tuli teha kohendusi ja lisandusi algsetele aluseks olnud tekstidele. Nii toimusid Heebrea Piibli kirjutajad ka Mesopotaamia traditsioonide suhtes arvatavasti sagedamini, kui me praegu oskame arvata. Teksti ja kontrateksti vahelisi seoseid harutades tuleb sageli aimata ka toimetaja tagamõtteid ja soove, mille põhjal algstes tekstis muudatusi tehti ja miks. Tuleb tunda ja teada ajalooliste sündmuste ja nende tõlgendamise ideoloogilisi peensusi, mis ei ole sugugi alati võimalik.

¹⁵Vt Amar Annus. *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002, lk 107–108.

¹⁶Narratiivide ja kontranarratiivide seoste kohta identiteediloomega vt Hilde L. Nelson. *Damaged Identities, Narrative Repair*. Ithaca & London: Cornell University Press, 2001.

¹⁷Eckart Frahm. *Counter-Texts, Commentaries, and Adaptions: Politically Motivated Responses to the Babylonian Epic of Creation in Mesopotamia, the Biblical World, and Elsewhere*. — *Orient* 45, 2010, lk 3–33.

¹⁸Amar Annus. *On the Origin of Watchers: A Comparative Study of the Antediluvian Wisdom in Mesopotamian and Jewish Traditions*. — *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 19/4, 2010, lk 277–320.

Mõne teksti tekkimine Heebrea Piiblis võib olla seotud terve hulga naaberkultuuride tekstide ja kultuuriliste reaaside põimumisega. Näiteks on Oxfordi teadlane Stephanie Dalley avaldanud monograafia, kus ta asetab Estri raamatu Uus-Assüüria impeeriumi aegsesse konteksti ja käsitab raamatut kontra-ideoloogilise konglomeraadina, kuigi mitte otseselt vastu-tekstina mõnele konkreetsele Mesopotaamia tekstile.¹⁹ Dalley erudeeritud raamatu lehekülgedelt paistab vastu vaimuajaloo sügavam tekstuur, milles esimesel aastatuhandel e.m.a ilmnunud poliitilised ja kultuurilised pinged Lähis-Idas astuvad elaval kujul lugeja ette. See ongi humanitaarteaduse eesmärk, et ajalugu ja selles leiduvaid narratiive ei vaadeldaks ainult vähesete puudulike ja kallutatud allikate valguses, vaid suuremas kultuuriloolises kontiinumis, milleks on vajalik võrdlev ja interdistsiplinaarne uurimistöö. Kuigi selline töö nõuab suuremat vaeva ja õpetatust, on ainult niisuguse lähenemisviisi saadustel tõeliselt jääv väärtus. Siis ei astu ajalugu meie ette mitte kallutatud naiivse narratiivina, vaid eheda tõsiloona, kust ei ole maha silutud kultuuride, rahvaste ja üksikisikute vahelisi pingeid ja vastuoksusid. Selle kõige rekonstrueerimist võimaldab muistse Lähis-Ida kohta kasutatavate allikate rohkus.

Võib arvata, et põnevaid uudiseid, mida põhjustavad uued Lähis-Idast leitud infokillud, jätkub veel kauaks. Näiteks 2007. aastal leidis Austria assürioloog, Viini Ülikooli professor Michael Jursa ühelt Briti Muuseumi savitahvlilt Babüloonia kuninga Nebukadnetsari ajast pärineval dokumendil kuninga eunuhhide ülema Nabû-šarrüssu-ukīni nime.²⁰ Sama tiitel ja isikunimi kujul “Nebo-Sarsekim, eunuhhide ülem” esineb Vanas Testamendis Jeremia raamatu salmis 39:3.²¹ Seal on mainitud, et see isik käis Nebukadnetsari vallutusretke ajal 587. a e.m.a Jeruusalemmas. Sellele savitahvlile on ametlikult talletatud hetk Nabû-šarrüssu-ukīni elus, kui ta aastal 594 e.m.a annetas Marduki templile Babülonis 750 grammi kulda.²² Kõnekas on fakt, et mainitud savitahvel on Briti Muuseumisse toodud juba aas-

¹⁹Stephanie Dalley. *Esther's Revenge at Susa: From Sennacherib to Ahasuerus*. Oxford: University Press, 2008.

²⁰Michael Jursa. Nabû-arrüssu-ukīn, rab ša-rēši, und ‘Nebusarsekim’ (Jer. 39:3). — NABU, 2008, nr 5; <http://www.achemenet.com/document/Nabu2008-05.pdf>.

²¹Eesti Piiblis on “eunuhhide ülema” asemel tõlgitud “ülemkammerherra” (1997. aasta tõlge). *Rab ša-rēši* on kõrge õukondlik amet, mille esindaja oli kohitsetud. Seetõttu on esimene mainitud tõlge täpsem.

²²Prof. Jursa suulise teate järgi (detsember 2011) võtsid paljud kristlikud ühendused Skandinaaviast ja USAst pärast leiu avalikuks tegemist temaga ühendust, et selle avastuse

tal 1920, kuid pidi oma ebatavalisuse avastamist ootama koguni 87 aastat. See näitab jõudude vahekorda, mis valitseb assürioloogias uuritava materjali hulga ja uurijate arvukuse vahel.

2010. aastal kevadel saime teada, et Toronto Ülikooli ekspeditsioon Türgis Tayinatis leidis eksemplari Uus-Assüüria vasallilepingust kuningas Asarhaddoni ajast 672. a e.m.a. Tahvel sisaldab 650 rida teksti, mille väljalugemise ja tõlgendamise jaoks alles tegeldakse. Arheoloogilise konteksti järgi on aru saada, et see suur tahvel oli paigutatud kohaliku templi seinale justkui kultusobjekt.²³ Mõned inimesed, kes sensatsioonile ihalevad, on juba väitnud, et uus leitud vasallileping on struktuuri poolest lähedane Vana Testamendi Lepinguraamatule. Nõnda on “Paabeli ja Piibli” teemad endiselt aktuaalsed.

Lõpetuseks. Heebrea Piibli uurimine ilma oma ajastu tekstide kõrvutava analüüsita oleks sarnane Eestimaa ristiusustamise ajaloo uurimisega, mis tugineks ainult Läti Henriku Liivimaa Kroonika lugemisele ja selles üles tähendatud andmete täielikule usaldamisele. Ühe kirjutaja, ühe koolkonna ja üheainsa allika täiuslikuks pidamine viib sageli mugavasse olukorda, milles peatselt enam ei nähtagi võrdleva uurimistöo vajalikkust. On suur õnn, et muistsest Lähis-Idast on säilinud nii palju kirjalikke allikaid, ning sellises kontekstis ei ole tõsise uurija jaoks inertsile ja mõttelaiskusele mingit õigustust.

AMAR ANNUS (sünd. 1974), PhD (assürioloogia), Tartu Ülikooli usuteaduskonna Vana Testamendi ja semitistika dotsent.

abil kinnitada Piibli ajaloolist tõepärasust. Professor loomulikult keeldus oma juhusliku leiu põhjal sellist fundamentalistlikku järeldust tegemast.

²³Prof. Jacob Lauingeri suuline ettekanne Ameerika Orientaalseltsi aastakonverentsil märtsis 2011 Chicagos.